

שנים ראשונות

תיעוד שנותיו הראשונות של הרבי מליובאוויטש
רבי מנחם מענדל שניאורסאהן
על־פי מסמכים ומידע ארכיוני

תרס"ב-תרפ"ט • 1902-1929

ברוך אוברלנדר | אלקנה שמוטקין

עורך: לוי גרייזמאן

הכתובת להערות:
oberlander@zsid.com

פתח דבר

זכיתי במשך השנים לאסוף ולרשום הרבה מסמכים וכיו"ב לתולדות כ"ק אדמו"ר זי"ע. מתוך הרשימות הללו הדפסנו בשנת תשפ"א – ביחד עם הרב אלקנה שמוטקין ובעריכת הרב לוי גרייזמן – את הספר 'שנים ראשונות' חלק א, אחרי שבשנת תשע"ז נתפרסם באנגלית בשם Early Years (שכבר נדפס מאז בכמה מהדורות).

חלק א מפרט את תולדות הרבי לשנים תרס"ב-תרפ"ט. וכבר נמצא באמתחתי חלק ב לתקופת ברלין (תר"צ-תרצ"ג שבט) וחלק ג (תרצ"ג אדר עד תש"א סיון, כשהרבי עוזב לארה"ב), ויהי רצון שנוכל לגמור עריכת חלק ב במהרה.

מאז שנתפרסם הספר קיבלתי הרבה הערות מקוראי הספר, ולהם תודתי נתונה, וכן גם מצאתי בס"ד עוד כמה דברים חשובים שמשלימים את הספר.

אמרו חז"ל "אידי דזוטר מירכס" (כבא בתרא יד, ב), ועל כן החלטתי שמפעם לפעם אפרסם את הדברים שנצטברו בקונטרס קטן (גם מהדברים ששייכים לחלקים הבאים). חוברת א בסידרה זו נתפרסמה ביום י' חשון תשפ"ד. ועכשיו לקראת שבת קודש יו"ד שבט, יום ההילולא של אדמו"ר מוהרי"צ ויום קבלת הנשיאות של כ"ק אדמו"ר זי"ע, הנני מפרסם חוברת זו השניה, וודאי יתענגו בו הקוראים.

והולכים אנו בענין זה בדרכו של הרבי, שבעצמו טרח וערך והוציא לאור 'ספר התולדות – אדמו"ר מהר"ש' (בשנת תש"ז); תולדות זקינו הגאון רא"ד לאוואוט (בשנת תשי"א) ותולדות הגאון בעל 'שדי חמד' (בשנת תשי"ב).

ויהי רצון שהוי' יחיש ביאת גואלנו והקיצו ורננו שוכני עפר, ונשיאנו, הוא כ"ק אדמו"ר זי"ע בתוכם, ישמיענו נפלאות וינהלנו בדרך העולה בית א-ל (על פי 'אגרות קודש' חלק ד עמ' קמד).

בודאפעסט, ועש"ק יו"ד שבט תשפ"ה

ברוך אבערלאנדער

מענין פרסום תולדותיהם של צדיקים העירני חכ"א ממה שכתב בפירוש 'יפה תואר' למדרש 'שמות רבה' (ריש פר' ויקהל): "וי"ל שתועלת הזכר שם טוב הצדיקים בעולם לזולתם מג' פנים. הא', כי כמו שזכר צדיק לברכה שבח לו ולהקב"ה, כמ"ש בפרק יוהכ"פ [יומא פו, א] בזמן שאדם קורא ושונה מה הבריות אומרות עליו, אשרי איש פלוני שלמד תורה, אשרי אביו ואשרי רבו... כמו כן הוא הוד והדר לכל בני דורו שנמצא בתוכם איש תם וישר... ובפרט לכל הקרב הקרב אליו ממשפחתו או משאר בשרו... והב', שמפרסום שבח השלם בעולם ימשך תועלת לעולם, כי כמה פעמים יעשה ה' נס על דבר כבוד שם השלימים, שלא יתבוה בעיני יודעיו... והג', שמהשמעת קול שבח הטובים תהיה נסבה שיתקנאו אחרים להיות כמוהו, שכל אחד יכסוף הטוב המשובח ומגונים ילמדו לקח ויבושו ממעשיהם...".

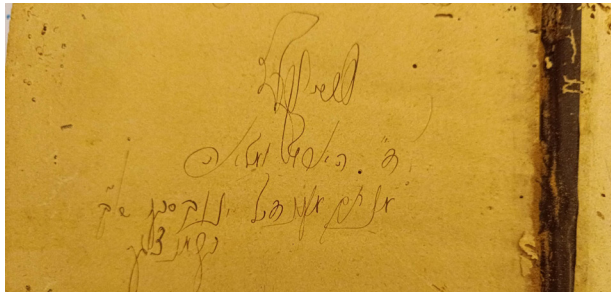
ספר 'שער הכולל' להרא"ד לאוואוט וההגדה של הרבי

[עמ' 3] "...גם במקומות אחרים – כמו למשל ב'היום יום' – אפשר לראות שכמעט כל ההערות בענייני תפילה ומנהגים בכלל שמביא רבינו הינם מענה לדברים שנכתבו בספר 'שער הכולל' (והארכתי בזה ב'היום יום המבואר' ראו שם). עד שאפשר לומר בעדינות שע"ד שהיו בכל הדורות ברי-פלוגתא קבועים כאבי ורבא, ורב ושמואל, רש"י ור"ת, כך עד"ז בענייני תפילה ומנהג הבר- פלוגתא של הרבי הוא זקנו נ"ע... להלן נראה כי דרכו של הרבי בהגדה היא להתייחס לכל מקום שבו כתב ה'שער הכולל' דבר אודות ההגדה, אם כי כמובן לא תמיד היחס הוא בפירוש ובהזכרת השם. לעתים מקצר הרבי ומביאו באופן ערוך מעט, ולעתים חולק עליו בלי להזכירו, אך בוודאי הוא הולך בעקבותיו בכל מקום ומתייחס אליו" (הרב שמואל רסקין: 'יחס בהגדת רבינו לשער הכולל', 'הערות וביאורים' גליון א'רמה עמ' 41-40, ועיי"ש עמ' 48-41).

על הרה"ח ר' מנחם מענדל ינובסקי, דודו-זקנו של הרבי

[עמ' 481] הרמ"מ, אחיו של הסבא הרב רמ"ש ינובסקי, העניק לרבי לחתונה איגרת בכתי"ק של אדמו"ר הזקן. ראה עוד עליו בכת"ע 'גנזיא' (חוברת לט עמ' 20-16, ושם גם מכתב ממנו וצילומו, וראה עוד הנסמן שם הערה 16).

והנני מפרסם בזה חתימתו על הספר 'בית רבי' (ברשות הרב לוי יצחק הולצמן):

מקום רבנותו של האבא הרה"ג ר' לוי"צ זצ"ל: "עתה דינפראפטראווסק"

and 20th century. He is Rabbi Levi Yitzchak Schneerson (1878 - 1944), late father of the present Lubavitcher Rebbe, Rabbi Menachem M.

Schneerson, and former chief Rabbi of the Ukrainian city of Yekatrineslav.

Recently published by Kehot Publication Society, the Lubavitcher publishing house, the four new volumes are considered extraordinary in

(תשורה קרינסקי, סיון תשע"א)

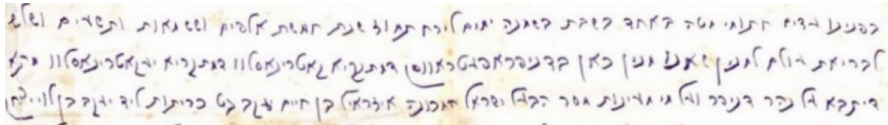
בקשר לשינוי השם של העיר יקטרינוסלב, כדאי לציין עוד שבדולרים מתאריך ח' טבת תשנ"ב כשהרה"ח ר' מרדכי בן דוד ורדיגר מציין שהיה ב"יקטרינוסלב" הרבי מתקן/מוסיף "דנייפרופטרובסק" (youtube.com/watch?v=FVjuP8NiCoc).

(העירני לכל זה הרב מרדכי נקי)

"דניפראפעטראווסק דמתקריא יעקאטרינאסלאוו"

[עמ' 225 והערה 137] השלטונות הקומוניסטיים שינו את שמה של העיר מיקטרינוסלב לדנייפרופטרובסק, ורבי לוי יצחק זצ"ל התכתב עם רבה של קרמנצ'וג "בשם העיר שנשתנה איך לכתוב בגיטין".

יש לציין שלפועל כך הוא הנוסח שכתב הרלוי"צ: "...כאן בדניפראפעטראווסק דמתקריא קאטרינאסלאוו דמתקריא יעקאטרינאסלאוו...", וזה צילומו (מתוך בטאון 'היכל ליובאוויטש', ישיבה גדולה ליובאוויטש בית שמש, גליון ד, עמ' 33, עיי"ש עוד עמ' 27-35; וראה גם 'לקוטי לוי יצחק' ח"ג עמ' תלח ו-תמג):

ויש לציין שהרלוי"צ היה "מקפיד ומחמיר היה מאוד בעריכת גט" (תולדות לוי יצחק ח"א עמ' 165). ויעיד על כך גם המכתב בענין כינויי גיטין מאת הבית דין דעיר חארקאוו (משנת תרפ"ג), בו הם מנסים להכשיר גט שהחמיר הרלוי"צ לפסלו (ראה 'קובץ השבעים', ישיבת ליובאוויטש טאראנטא, גליון עא, ג' תמוז תש"פ, ח"ב עמ' נג-סג).

ובענין העיסוק באופן כתיבת השמות שבגט כדאי להעתיק מה שכתב הרב מרדכי הלל ג'ווארהי (קובץ 'אור ישראל' גליון פה סוף עמ' רו): "לפני (כמדומה) ארבעים שנה סיפר לי הרב בערל ליווי נ"ע, שהרבי מליובאוויטש נ"ע אמר לו שאינו נוח לו מה שבמדינה זו מתגרשים בני ישראל משני טעמים, הא', שאין ראוי להתגרש (היינו כל שאין שם טעם הכרחי ממש), הב', שמאד אינו נראה לו היאך רבנים מסדרי גיטין כותבים לשמות [הבנתי שהכוונה לשמות אנגליים]...".

ומענין לענין, בהמשך לרבנות של הרלוי"צ, הרבי היה תמיד מורה לשואלים בעניני הלכה שיעשו "כהוראת רב הוראה בפועל" (ראה לדוגמא 'אגרות קודש' כרך לא עמ' עה, כרך לג עמ' נג), כי "...סייעתא דשמיא' כזו ניתנת ל'רב', דמכיון שתפקידו להורות את המעשה אשר

יעשון – עוזרים לו מלמעלה שיכוין אל האמת; משא"כ בעה"ב – אף שיש לו סמיכה לרבנות, הרי מכיון שאין ענינו לפסוק הלכות, אין לו סייעתא דשמיא לכיון אל האמת, ואילו על שכלו הוא – אין לסמוך".

"השופר השחור" של הרלו"צ זצ"ל

"השופר בו תקע רבי לוי יצחק בראש השנה, הידוע בכינויו 'השופר השחור', היה של אדמו"ר מהר"ש" (תולדות לוי יצחק' ח"ג עמ' 266).

בסוף חודש אלול תש"י הגיע שופר זה לידי הרבי מידי הרה"ח ר' יעקב יוסף רסקין (ראה 'ימי בראשית' עמ' 241), וכפי שהרבי כתב לו באגרת מיום שלישי דסליחות: "כן קבלתי ברוב ת"ח ת"ח את השופר של אאמו"ר נ"ע" (צילום האגרת 'תולדות לוי יצחק' שם עמ' 268, וראה 'אגרות קודש' כרך ג עמ' שפג).

תמונת השופר ופרטים נוספים נתפרסמו לאחרונה (עיתון 'כפר חב"ד' גליון 2026 עמ' 72).

מכירת חמץ "ברוסיא אלמא-אטא"

ב'תולדות לוי יצחק' (ח"ג עמ' 50; במהדורה קודמת: 705) נמצא קטע משטר מכירת חמץ, של הרבי שרשם גם חמץ שנמצא "ברוסיא אלמא-אטא..." שזה "דירת הוריו" – יש לציין שהתאריך המדויק של זה הינו: שנת תש"ה (הערות וביאורים' גליון א'רנ עמ' 163).

אופן ההנהגה של הרלו"צ זצ"ל תחת הקומוניסטים

"...ודוגמתו בהנהגת אאמו"ר, שהעמיד בסכנה כל המציאות של לימוד התורה וקיום המצוות לעצמו, כדי לעזור ליהודים נוספים, וביניהם גם כאלו שהוצרכו לפעול עליהם בענינים הכי פשוטים של יהדות.

אאמו"ר ידע שהתעסקותו לטובת כשרות והידור בנוגע לקמחא להביא דפסחא וכיו"ב, עלולה ואדרבה: בדרך הטבע תצטרך לידי מאסר ואח"כ גם לענינים שבהמשך לזה, וכפי שאכן הי' בפועל, שישב בבית האסורים כו', כך, שהדבר הפריע בנוגע ללימוד התורה עם עצמו וקיום המצוות בעצמו, שלא היתה לו אפשרות ללמוד תורה ולקיים מצוות כדבעי למהוי [...] ואעפ"כ לא נמנע בעל ההילולא מלעסוק בזה, ועשה זאת במלוא ה'שטורעם'.

[...] היתה לו אפשרות לישב בשקט וללמוד תורה ולקיים מצוות, וגם לענות שאלות וללמד תורה ולעזור בקיום המצוות לכל אלו שיפנו אליו, או לכל אלו שהיו שייכים לקהילה

שהיתה תחת אחריותו, ואעפ"כ, לא הסתפק בכך, ולא המתין שיבואו לביתו לשאול שאלה או דין או לבקש ללמוד, אלא עורר ועודד שיבואו וישאלו וילמדו וכו', וגם נסע לעיר הבירה דאז מוסקבה, להרעיש שם בנוגע לכמה ערים וכמה מקומות, ככל הפרטים שבדבר.

למרות שהדבר הי' קשור עם סכנת נפשות כפשוטה [...] שהגלו אותו ובאופן כזה היתה הגלות אצל בעל ההילולא אפילו ללא ספרים, ועאכו"כ ללא יהודים שיוכל לדבר עמהם בלימוד התורה, נגלה או חסידות או קבלה וכו', כידוע הסיפורים ופרטי הדברים... " (תורת מנחם' תשל"ה ח"ד עמ' 285-284).

"מנהג אכילת תפוח מתוק בהושענא רבה בביהכ"נ שבו התפלל אאמו"ר"

[עמ' 115] אודות מנהג אכילת תפוח מתוק בהושענא רבה – ראה בהרחבה אודות מנהג זה בקובץ 'היכל הבעש"ט' (גליון מג עמ' רז-ריד).

הרבי נולד ביום ששי

[עמ' 23] "היה זה באחד מהימים שלפני כ"ז באדר א' תשנ"ב. שהייתי עם הרבי, במסגרת עבודתי, בחדרו שב-770. לפתע התחיל הרבי לדבר, תוך שהוא הולך הלוך ושוב בתוך החדר: 'איך בין געבארן געווארן אין א פרייטיק, און אז מ'ווערט געבארן אין א פרייטיק איז מען אין אלץ שפעט, און איך בין אין אלץ שפעט, און איך קען גארנישט אן יאגן...' [נולדתי ביום ששי, וכשנולדים ביום ששי – מאחרים בכל, ואני בכל מאחר, ואיני מספיק להשיג את מבוקשי]. ואמר מילים רבות נוספות, אך איני זוכר כרגע את תוכנן" (ב'קדש פנימה', מפי המשב"ק הרב שלום בער גאנזבורג, עמ' 32).

"...ולאחרי שיודפס כן בעיתון – הרי זה מקרה אבוד, ושוב אין מה לעשות!... וע"ד שנדפס בעיתון שיום הולדתי בתשעה באב, שזה כבר מקרה אבוד!..." (תורת מנחם' תשל"ב ח"ב עמ' 93).

האם נולד הרבי בבית הרפואה?

[עמ' 23 הערה 3] "איננו יודעים את מקום לידתו המדויק של הרבי בעיר ניקולייב", והובא שם רמז שהלידה היתה בבית.

ראיתי כעת בא' מגליונות "בית חיינו" (71) מחלוקת דולרים כ' טבת תשנ"א:

"מר דן שי' רונן (מירושלים) סיפר לכ"ק אדמו"ר שליט"א שאביו נולד באותו תאריך

בדיוק שנולד כ"ק אדמו"ר שליט"א (י"א ניסן תרס"ב – 3 באפריל 1903), ובאותה עיר – ניקולייב, ובאותו בית חולים והוא כעת חי ושמח וכו' באה"ק.

כ"ק אדמו"ר שליט"א: למה אתה אומר שהוא נולד בבית-חולים, הוא נולד בבית-רופאים.

כ"ק אדמו"ר שליט"א נתן לו דולר נוסף, ואמר: הצלחה רבה באריכות ימים של האב, ובשו"ט מכל המשפחה".

כמוכן יש כאן כמה ספיקות: האם הרשום בגליון הנ"ל הוא כפי שאכן נאמר, ואפילו את"ל שכן, מי יאמר שמשפחת רונן באמת ידעו האמת, אבל מ"מ, היות שהוא מצטט אביו החי בפני הרבי, חשבתיו שכדאי לברר בזה. (הערת הרב מרדכי דינרמן)

ומענין לענין ארשום בזה שכשנולד בני בכורי מנחם מענדל ז"ל, בשבת קודש בבוקר, כ"ו סיון תנש"א, זכותי – כפי המנהג שהיה נהוג אז – שעמדתי בגן עדן התחתון, וכשכ"ק אדמו"ר זי"ע יצא מחדרו הק' כדי לרדת לתפילת שחרית, בישרתי להרבי את בשורת הלידה, והרבי הרעיף את ברכותיו, והמשיך ללכת לכיוון המדריגות הפנימיות כדי לרדת, ושוב הסתובב וחזר אולי פסיעה אחת ושאל: "אין שפיטאל?" [או אולי: "אין שפיטאל איז דאס געוועזען?"] ועניתו שכן, ואמר "גוט", והסתובב וירד לבית הכנסת.

אודות הצאר ניקאלאי הראשון

באגרת מ"ח"י סיון, תשט"ו אל "הרה"ח אי"א נ"נ כו' מהר"א חנוך" גליצנשטיין, כתב הרבי: "במענה על מכתבו מ"ב סיון, והעתק המאמר ל"ב תמוז לפרסמו במכ"ע [= במכתבי עת]... בהמאמר יש לתקן שגיאה במ"ש [= במה שכתב] על ניקאלאי הראשון שהי' יורש עצר אצל אביו, לא כן הוא, כי לא הוא, כי לא הוא הבכור, ונוסף על עצם הענין שאין חבר מוציא מת"י [= מתחת ידו] וכו', הנה בכגון דא יש מערערים על שאר עניני המאמר שאינו לפי רוחם אם מוצא איזה סרכא אפילו צדדית וד"ל [= ודי למבין]."

חסידי ניקולייב וקרמנצ'וג

[עמ' 31] הקשר למשפחת אלטהויז מנוקלייב – ראוי להעתיק על הקשר עם עמנואל הרוסי והורווי, ראה הנעתק ב'היכל הבעש"ט' (גליון מב עמ' פו-פו ובהערה 6 שם), ושם: "אמא שלי החזיקה בחיקה את הרבי בינקותו".

[עמ' 32 והערה 17] מחסידי קרמנצ'וג – חבל שלא נעתק המשך המכתב ב'אגרות קודש' (וכך

כז עמ' תעז): "...נעימה כפולה היתה לי בקראי אשר זוכר מר את גזע צור מחצבתו ממשפחת מויסייב, משפחה חסידותית ידועה מעיר קרמנצ'וג, עיר חסידותית ידועה..." (צילום האגרת [כמעט מלא] ב'תשורה' משמחת הנישואין של ליבערזאהן, י"א חשון תשפ"ה, עמ' 13).

סודות מה'חדר'

[עמ' 97 הערה 13] בענין מכירת יוסף שלא למד לקח – יש להוסיף: ראה גם שיחת ש"פ בא, ח' שבט, תשל"ו (י"ל ב'התוועדות' לש"פ בא, יו"ד שבט, תשפ"ד עמ' 10).

[עמ' 110 והערה 120] אודות המלמד שלמד בתשעה באב – יש להעיר שב'תורת מנחם' (תשל"ה ח"ה עמ' 3096) הלשון הוא: "זכורני מתקופת הילדות שפגשתי את המלמד שלי לשבת וללמוד בתשעה באב...", ואילו ברשימה מילולית מההקלטה (קובץ 'הערות וביאורים' גליון א'רמה עמ' 147) נרשם: "כשהתחלתי ללמוד גמרא אצל המלמד שלי, מצאתי בתשעה באב (כשהיה פטור מלמוד עם התלמידים) שהיה יושב ולומד...".

'שלום עליכם' בליל שבת בלי כוונות

"און ווי מ'זעט בפועל אז קיינער איז ניט מאריך אין די כוונות פון שלום עליכם" (שיחות קודש' תשל"א ח"א עמ' 119 למעלה [ונשמט מ'תורת מנחם' כרך סב עמ' 176], עיקרי הדברים נמצאים ברשימות היומן' עמ' שעה מש"ק ר"ח אייר תרצ"ה).

פעם היו מקפידים שלא לעבור בסמוך לבית תיפלתם

"פעם נהגו להזהר שלא לעבור בסמוך לבית תיפלתם, והיו מעריפים ללכת מסביב, אמא לא היתה מניחה לבנה להתקרב לבית תיפלתם, או לראות שתי וערב, ואילו היום – הרי ע"י ה'טלוויזיא' מביאים אל תוך הבית את בית תיפלתם, את הגלח ואת השתי וערב רח"ל!" (ליקוטי שיחות' כרך יח עמ' 460, 'תורת מנחם' כרך יב עמ' 192 [זה נמצא רק ברמז בספר הזה עמ' 32 סוף הערה 17]).

תפילין מהודרות מעור בן פקועה

[עמ' 105] "מלפנים היה קשה להשיג תפילין מהודרות, והיה צורך בטירחא גדולה כדי להשיג בהמה שיש בה כל ההידורים, עור של שליל..." ('תורת מנחם' תשמ"ח ח"ג עמ' 117). [והכוונה למבואר בשו"ע אדה"ו (סי' לב סנ"ו): "ויש אומרים שעור שליל הוא יותר הגון למצוה כי לא נעבדה בו עבירה שלא היו בו

תשמיש של זכר ונקבה. ויש מי שאומר שאחר עור שליל יותר הגון עור עוף ואח"כ עור החיה ואח"כ עור הבהמה הכשרה ואח"כ עור נבילה וטרפיה".

ובקשר לזה יש עדות בשם החסיד ר' חיים-עזרא ברוגשטיין ('המשפיע ר' שלמה חיים קסלמן' ח"א עמ' 25): "כשלהמוני אזרחים ברוסיה ממש לא היה מה לאכול, חתנו של הרבי הזמין אצלי תפילין מהודרות מאוד, כולל ההידור שהקלף יהיה מעור של 'בן פקועה', ושילם על כך הון רב" (וראה 'מי מלך' ח"א עמ' 160, ח"ב עמ' 892 אות כה; 'ברוך אומר ועושה' עמ' 119).

מאוחר יותר קנה לו חותנו אדמו"ר מוהרי"צ פרשיות חדשות לתפילין שלו, וכפי שהעיד הסופר התמים ר' שניאור זלמן וויינשטיין מבריסק, מתלמידי ישיבת 'תומכי תמימים' בליובאוויטש, סופר סת"ם בווארשא, במודעה שפרסם בסוף הגליון השביעי של קובץ 'התמים' (צילומו בשבועון 'כפר חב"ד' גליון 971 [ח' חשון תשס"ב] עמ' 20): "כ"ק אדמו"ר שליט"א כתב אצלי פרשיות עבור חתניו ונכדו שיח'...". אמנם לא מפורש כאן שזה בשביל תפילין דרש"י ודר"ת (ואולי הכוונה לתפילין דשמושא רבא, ראה 'רשימת היומן' עמ' רצו). [ובשנת תרח"צ אף כתב לו 'ואשלח לכם מזוזות כתב ידו של התמים ר"ז שי' סופר" – 'אגרות קודש' אדמו"ר מוהרי"צ חט"ו עמ' שג].

לא ידוע באיזה שנה קנה לו הפרשיות, ומה שציין ב'הליכות מנחם' (ח"א עמ' לג הערה 1) שזה היה בשנת תרצ"א אין לו ביסוס.

מקום הנחת התפילין

כתב הרבי אודות מנהגו בהנחת התפילין של ראש (בגוף שלישי! ההדגשה אינו במקור): "מקום הנחת תפילין של ראש, מובן שהוא כמו שכתוב בשו"ע. ומה שראה אשר אצל פ' [לוני] למטה מזה – הוא בטח מפני שאצל פ' אין שערות מלפניו ולכן בעמדו (הכותב) מרחוק קצת, לא יכול להבחין שהו אכן מקום התחלת צמיחת שערות. כן אפשר שבפעם זו שראה ירד התש"ר ממקומו מבלי שירגיש בדבר (אף שבכלל ממשמש בתפיליו כדין)" ('התקשרות' גליון תרעג עמ' 11).

והעיר על זה הכותב ב'התקשרות' (גליון תיב עמ' 20): "יש אומרים שהרבי הניח תפילין של ראש מעל מקום התחלת עיקרי השיער כאשר צמח. בצילום הידוע של הרבי מגיל שנתיים וחצי המצח נמוך יחסית", עיי"ש עוד סיפורים בקשר לזה.

אמנם להעיר מהעדות בספר זה (עמ' 82): "אני זוכרת אותו כנער שתקן בעל מצח גבוה...", והרי התמונה לפנינו (עמ' 48) עם מצח רגילה ולא קטנה.

"מעולם לא נהגו בזה" שחתן הבר מצוה יקרא בתורה

מסתבר שהרבי לא קרא בתורה בבר מצוה, וכפי שכתב: "...לדעתי תועלת בדרוש שינאם הבר מצוה... מנהג זה הוקדש משנים קדמוניות, משא"כ שיקרא הבר מצוה בצבור" (אגרות קודש' כרך יח עמ' רכג; ראה גם בספר הזה [סוף עמ' 105] מזכרונות הרבנית חנה: "כמדומתני שנשא שתי דרשות – בנגלה ובנסתר"). ועוד כתב: "לכתבו שהבר מצוה מתכוונן לקרות בתורה בצבור כל הפרשה, ידועה דעתי בזה מאז, שלצערנו בדורנו עשו העיקר טפל ולהיפך, ובזה גם שכתור הכנה לקבלת עול תורה ומצוה, ממעטים בלימוד היסודות והעיקרים, הלכות הצריכות בחיי היום יומים, ומחליפים זה בענינים שעכ"פ אינם יסודיים. ועוד וגם זה עיקר, אשר מעולם לא נהגו בזה..." (שם כרך כ עמ' קיח). ומסתבר שכוונת הרבי שבקרב עדת החסידים לא נהגו בזה (ראה 'שלחן מנחם' ח"ג עמ' שדמ הערה טו).

ולהעיר שגם בשנת האבלות אחרי אביו זצ"ל "מפני טעם פרטי קראתי בתורה רק במנחת שבת וביום ב' וה'" (אגרות קודש' כרך יז עמ' רעא אות ח).

ההנהגה אצל הסובייטים

"...ואם לא די ב'הסברה' זו – מעלים את הנושא להצבעה, כביכול, שהרי זוהי 'מדינה דמוקרטית'... אלא מאי, כל חברי המפלגה חייבים להצביע כך וכך, ואינם מתביישים להכריז בפרהסיא, שאע"פ שבין חברי המפלגה ישנם כאלו שמצפונם האישי מחייב אותם להצביע באופן אחר, אעפ"כ מחייבת אותם ה'מפלגה' להצביע ע"פ ציווי והוראת ה'מפלגה', היפך מצפונם האישי.

'דיקטטורא' כזו – במסוה של 'דמוקרטיא' – לא ניתן למצוא בשום מדינה בעולם, אפילו לא ברוסיה-הסובייטית!!...

אוי ואבוי שהגענו למצב כזה שצריכים להביא ראיות מהם – שאפילו 'מקולקלין שבאומות' לא מתנהגים כך!

הייתי בעצמי ברוסיה-הסובייטית, ויודע הנני את דרכם והנהגתם: כאשר מכריחים לעשות דבר מסויים – מסבירים הם שה'מצפון' מחייב את ההנהגה בשיטת הקומניזם, כך מחייבת שיטת 'מארקס', כללי ה'צדק והיושר', השיטה שאסור לפגוע בשכרו של השכיר, ושאר ענינים כיו"ב. ומוסיפים, שאם פלוני יביע את מצפונם האישי באופן אחר – יושיבוהו ב'חד גדיא', או ישלחוהו ל'סיביר'... אבל, להכריז בגלוי ובאופן רשמי שמישהו יצביע היפך מצפונם האישי – דבר כזה לא יעשה שום מנהיג ב'קרמלין'!

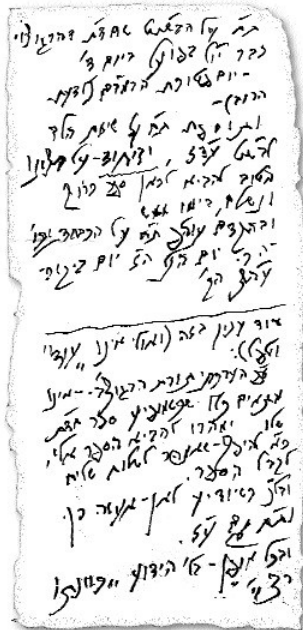
אמנם, בארץ הקודש המצב כיום הוא אחרת: מכריזים בגלוי ובאופן רשמי, שגם אם המצפון האישי מחייב באופן כך וכך – אין להתחשב עם המצפון האישי, אלא יש להצביע היפך המצפון, וזאת, לא מפני ה'הסברה' שהמצפון צריך לחייב באופן אחר, כי אם, מפני ציווי המפלגה!!!

(תורת מנחם' תשמ"ו ח"ב עמ' 234)

על הקשר שבין הגאון הרגוצ'ובר והרבי

[עמ' 206-203, ולפי המפתח בעמ' 650] היה כדאי לציין למענה בקשר לקבלת ספריו (מצו"ב), שממנו לומדים הפלאת הכבוד שרחש הרבי (הוצאת ספרים קה"ת, כפר חב"ד תשע"ג, עמ' 629-628).

(הערת הרב מרדכי נקי)

"ת"ח על הבשו"ט שחד"ת [הבשורה טובה שחידושי תורה] דהרגוצ'וי כבר יו"ל בפועל ביום ד' [כ' תבת] – יום פטירת הרמב"ם [לדעת הרוב] – ותוספת ת"ח על שימת הלב לבש"ט עד"ז [לבשר טוב על דבר זה] וביחוד – על רצונו הטוב להביא לכאן ספר כרוך ונשלם, ביומו ממש. ובהקדם עוה"פ ת"ח [עוד הפעם תשואת חן] על הכבוד וכו' – הרי יום הנ"ל ה"ז [הרי זה] יום ביקורי עה"צ הק' [על הציון הקדוש].

עוד ענין בזה (ואולי אינו 'עוד' וטפל): ע"פ הערכתי תורת הרגוצ'בי – אינו מתאים כלל שכשמופיע ספר חד"ת שלו ימהרו להביא הספר אלי, כ"א להיפך – שאמהר לשלוח שליח לקבל הספר.

ובל"ג כשיודיע לאן – אעשה כן' ות"ח גם ע"ז/ ובכל אופן בל' הידוע 'כוונתו רצוי'".

[שם] "כמאמר פון דעם ראָגאַטשאָווער: אגדה אין תורה איז אויך תורה, אויך הלכה, נאָר וואָס דען? – ס'האָט זיך אירע כללים: פונקט אַזוי ווי ס'איז דאָ כללים אין דיני ממונות, וואָס זיי זיינען ניט די זעלבע כללים אין "איסורא" – על דרך זה איז דאָ כללים אין אגדה וואָס זיי זיינען ניט די כללים וואָס אין אַנדערע חלקי התורה, וויבאַלד אָבער אַז דאָס איז תורה – לערנט מען אָפּ דערפון אַ דיין. אַז ס'איז דאָ אַ סתירה פון הלכה און אגדה, איז פונקט אַזוי ווי ס'איז דאָ אַ סתירה פון בבלי און ירושלמי איז דער דין כבבלי,

על דרך זה דער דין ווי חלק ההלכה, אָבער דאָס איז אַ מחלוקת אין הלכה, ווי ער איז דאָס מבאר באַרוכה" (שיחת ו' תשרי תשל"ו – 'שיחות קדש' תשל"ו ח"א עמ' 29 בשינויים קלים).

העירני חכ"א שלכאורה דבר זה לא נמצא בכתבים הנדפסים של הגאון, ואולי הרבי שמע ממנו דבר זה בעל פה. אבל "וואו ער איז ער מבאר באַרוכה" משמע בעליל שמדבר מדבר שבכתב וצ"ע.

עד כאן הופיע בחוברת א עמ' 8-9.

והעירני הרב בנימין ביטון: לא זכור לי כעת מאמר מהרוגצ'ובי בלשון זה ממש, אך אולי הכוונה למה שמביא הרבי כמ"פ בשיחות בשם הרוגצ'ובי מ'מכתבי תורה' (מכתב צט): "כי כל מה דכתיב בתורה הוא דין, לא חס ושלום סיפור", עיי"ש ההקשר.

זאת אומרת שנפרש: (א) שאין זה הלשון ממש, אלא התוכן; (ב) ומהמילים "נאר ס'האט זיך אירע כללים וכו'" עד סוף החצאי ריבוע הוא מדברי הרבי, המפרש ומוסיף ומבהיר הלאה את הענין, ולא מהרוגצ'ובי עצמו.

ולהעיר כי הנקודה הנ"ל שלכל חלק בתורה יש לו כללים משלו וכו', הזכירו הרבי כמ"פ בשיחות בהקשרים שונים, ולא בשם הרוגצ'ובי. כך שהדברים נוטים לומר כנ"ל.

ראה גם הלשון בשיחת וישב תשמ"ה, אות כא ועוד.

(אגב אורחא, באותו ענין – להעיר גם מדוגמא שבה הרבי מבאר מדוע הלכה מסוימת נשנית בתורה בדרך סיפור, שאם כי יש בזה דין, ככל דבר בתורה, מכל מקום נכתב בצורת אגדה שיש לזה גדר משלה (לקו"ש ח"ח ע' 151) עיי"ש).

אלא שעצ"ע לפ"ז הלשון בסוף הקטע "און ווי ער איז דאס מבאר באַרוכה, שכן (א) מאמר הנ"ל של הרוגצ'ובי שבמכתבי תורה הוא קצר; (ב) ואינו מבאר שם את המשך הענין שלכל חלק בתורה יש לו חלקים משלו וכו'. אך להעיר כי הרי זו משיחה בלתי מוגה, ויתכן כי סוף הלשון הנ"ל אינו מדויק.

והאזנתי עכשיו לטייפ, ואכן גם שם הלשון בסוף הוא "ווי ער איז דאס מבאר באַרוכה". ועדיין יתכן שלא קאי על הנקודה שלכל חלק בתורה יש כללים משלו וכו', אלא לסוף המשפט "אבער דאס איז א מחלוקת אין הלכה", זאת אומרת, שהמוזכר באגדה הוא לא סתם סיפור אלא דין, וא"כ יוצא מזה מחלוקת בהלכה. וצ"ע בהקשר הענין במכתבי תורה שם.

הימנעות מהגיוס לצבא על ידי זיוף תאריך הלידה

[עמ' 133] "ניתן לשער כי שינוי תאריך הלידה במסמכיו הרשמיים של הרבי לתאריך מוקדם יותר, נועד כדי לאפשר לו לחמוק מהגיוס לצבא הרוסי".

יש להוסיף: לשם השוואה יש לצטט מסמך בענין זה מתיקו של הרה"ח ר' מענדל פוטרפס (מתורגם מרוסית): "כדי להתחמק מגיוס לצבא הסובייטי, שינה את שנת לידתו בתעודת הזהות (תמורת שוחד) מ-1907 ל-1889" (עיתון 'כפר חב"ד' גליון 2016 עמ' 32).

[עמ' 134-133 והערה 170] הסיפור אודות הלה שניסה לאיים עם הלשנה על הרבי – ב'תולדות לוי יצחק' (ח"ב עמ' 53) מופיע הסיפור עם שינויים, ושם (הערה 53) מציין מקור: "הרה"ח ר' מרדכי שמואל אשכנזי". ובספר 'הרב אשכנזי' (עמ' 168) מסופר אותו סיפור, ושוב בגרסה שונה בכמה פרטים. (הערת הרב לוי יצחק מונדשיין)

מתי ביקר הרה"ח ר' שמחה גורודצקי ביקטרינוסלב

[עמ' 142 ועמ' 545 הערה 195] – הרה"ח ר' שמחה גורודצקי העיד ש"בתשעת הימים ערך הרבי יחד עם אחיו כל ערב סיום מסכת", וקבענו את התאריך לשנת תרפ"ג עיי"ש.

ויש להוסיף שהתאריך תרפ"ג מופיע גם בזכרונותיו שנרשמו מפיו בעיתון 'כפר חב"ד' (גליון 2021 עמ' 20). אבל צריך ברור האם פרט זה לא נוסף על פי מה שנתברר כאן בספר הזה.

ברכת החמה בשנת תרפ"ה בלנינגרד

[עמ' 210] הרבי דיבר שאינו יודע פרטי הנהגתו של אדמו"ר מוהרי"צ בברכת החמה בשנת תרפ"ה בלנינגרד, כי "לא הייתי אז בפטרבורג בשעת מעשה" – בשוה"ג (הערה 70) צוין המקור ל"שיחות קודש' תשמ"א, כרך ג, עמ' 466", ויש לתקן: 465.

ויש להשלים את הציטוט שבספר עם המבואר שם (עמ' 466) שהרבי חוזר ואומר: "איך בין דעמולט ניו געווען אין פעטערבורג, און איך האב זיך ניט געכאפט פרעגן בא כ"ק מו"ח אדמו"ר ווי ס'איז געווען".

וכן יש להשלים את הציטוט עם המבואר שם לפני זה קצת תיאור על מזג האויר בפטרבורג: "פעטערבורג איז א שטאט אין רוסלאנד וואס געפינט זיך אין צפון, און ברכה החמה מאכט מען בסוף זמן החורף אין פעטערבורג, וואס דעמולט איז דארטן ע"פ טבע זמנים ווען ס'איז פארוואלקנט און מ'קען ניט זען די זון – איז אפשר דעמולט געווען פארוואלקנט און כ"ק מו"ח אדמו"ר האם ניט געקענט מאכן די ברכה".

שנת הולדת הנערה אסתר חן ואחותה הרבנית רחל חן

[עמ' 218 ועמ' 546 הערה 110] שנת הולדת הנערה אסתר חן – אתם מנסים לקבוע שהנערה

אסתר נולדה בשנת תרנ"ג על סמך דברי הרב אברהם חן בספרו 'למנחמי' (עמ' 55), שכתב שכאשר נפטרה בשנת תרע"ג הייתה "בעשרים לימי חי[י]ה". עם זאת, כל מי שמכיר את סגנון הכתיבה של הרב חן יודע כי לעיתים קרובות הוא משקף סגנון חשיבה רוסי, ולפיכך נכון יותר להבין את דבריו כ"בשנות העשרים שלה". דבר זה נתמך עוד יותר על ידי רישום הנפטרים בצ'רניגוב, שבו מצוין שהייתה בת 23 בעת פטירתה. לכן, שנת לידתה הסבירה ביותר היא תר"נ או לכל המאוחר תרמ"ט.

שם – אתם מגיעים למסקנה שהרבנית רחל נולדה בסביבות שנת תרנ"א. אתם מבססים זאת על עדותה של שושנה חן-זהבי (בתו של הרב מענדל חן) שהרבנית רחל הייתה האחות שמעל אסתר, ועל קריאתכם בספר 'למנחמי' שאסתר נולדה בשנת תרנ"ג. עם זאת, בהתבסס על ההבהרה שהצגתי לעיל שאסתר נולדה בשנת תר"נ או לכל המאוחר תרמ"ט, נראה מדויק יותר להעריך שרבנית רחל נולדה בסביבות שנת תרמ"ז-תרמ"ח.

(העירני לכל זה הרב ראובן ליי)

האם הרבי היה אצל אדמו"ר מוהריי"צ בשמח"ת תרפ"ז?

[עמ' 225 ועמ' 547 הערה 140] יש ספק אם הרבי היה בשמחת תורה תרפ"ה או תרפ"ז בצלו של אדמו"ר מוהריי"צ. והנה אתם צידדתם ונקטתם כעיקר את שנת תרפ"ז, אך יש אצלי ראייה (לא מוחלטת, אבל) שיש בה קצת כדי לומר שלא היה בשמחת תורה תרפ"ז. והוא ממכתב הרבי לר"ב ווילשאנסקי מפסח שני תשי"א (צילומו תח"י) ובו כותב: "ת"ח ת"ח על הר"ד דשמח"ת תרפ"ז. ואולי יודע עוד פרטים בענין הקידוש במוצאי"ט אז?". ולכאורה מזה ששואלו על הנהגת הרבי הריי"צ במוצאי שמח"ת תרפ"ז (שחלה בחמישי ושישי) נראה לומר שאולי לא היה אז בלנינגרד. (הערת הרב ישראל ברדה)

האם הרשב"א או הרמב"ן היה רופא שהתעסק עם רפואת חולים?"

[עמ' 232] וסיפר לי כ"ק מו"ח אדמו"ר, ששמע – כנראה מאביו, כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע בשם אדמו"ר מהר"ש – שישנו ענין שנקרא הצלחה בזמן... והובאה הדוגמא לזה (כמדומני גם בשם אדמו"ר מהר"ש) – מהנהגת הרשב"א, שהיה אומר בכל יום ג' שיעורים בלימוד התורה, ומלבד זאת היה משיב על ריבוי שאלות (שהרי גם החלק שנשתמר משו"ת הרשב"א הוא ריבוי מופלג), ומלבד זה היה רופא שהתעסק עם רפואת חולים כפשוטו, ומלבד זה היה הולך לטייל בכל יום!... ולא בזה מתבטאת גדלות הרשב"א...".

והעירני חכ"א שאולי הכוונה לרבו של הרשב"א, ה"ה הרמב"ן שעליו ידוע שהיה רופא,

וכפי המובא גם ב'בית יוסף' (יו"ד סוף סי' קנד ב'בדק הבית'): "כתב בארחות חיים בשם הרשב"א בתשובה (ח"א סי' קכ) רופא ישראל מותר לעשות רפואה לנכרית כדי שתתעבר, משום איבה, כמו שמותר למיילדת. וכן העיד על הרמב"ן ז"ל שעשה הוא עצמו כן עכ"ל". וגם מהרמב"ן נשארו תשובות, אבל לא הרבה (ראה ח"ד שעוועל: 'רמב"ן עמ' קיג-קיד), נוסף לריבוי חידושי על התורה ועל הש"ס ועוד, וצ"ע.

מי מננות אדמו"ר מוהרי"צ הודיעה להרבי שסוכני המשטרה הגיעו לבית?

[עמ' 233] "אחת מבנותיו של רבינו [הרבנית חיה מושקא] הודיעה לרבי ש"אורחים באו לבקרנו" – המקור שזו היתה הרבנית חמ"ש הוא ב'שמועות וסיפורים' (המובא בעמ' 547 הערה 174) מפי הרח"ל. אבל ב'ניצוצי אור' (שצוין כאן הערה 176, עמ' 241) נרשם ממה ש"סיפר הרמ"ש" י"ג תמוז תש"ה: "ובאה חנה וסיפרה לו מה אירע".

"כ"ק מו"ח אדמו"ר בעצמו הלך גם ב'ערדליים"

"סיפרו על שוחט בעיירה ל. שלבש 'ערדליים' (קאלאשען, 'ראבערס'), והעביררהו מהשחיטה. ואף שלכאורה מהו האיסור בזה – כ"ק מו"ח אדמו"ר בעצמו הלך גם הוא ב'ערדליים! אלא שבאותו הזמן של השוחט היה זה דבר חדש, ולבשום רק אלו מבני ישראל שהתלבשו והתנהגו במנהג ה'פריצים', נטלו חלק במסיבות ההוללות שלהם (אין זייערע בעלער און הוליינקעס) וכדומה, ומי שלבשם – ידעו שסר מן הדרך ('אז ער איו קאליע געווארען'), והסוף היה – שנתגלה שאכן סר מן הדרך, וגם בני ביתו" (לקוטי שיחות' חלק יח עמ' 461-460; 'תורת מנחם' כרך יב עמ' 192, וב'אגרות קודש' כרך ט עמ' רטו כתב הרבי שזה היה 'בימי הצמח צדק').

מנהגו של אדמו"ר מוהרי"צ בנשיקת הס"ת

"ווי עס איז געווען ביי כ"ק מו"ח אדמו"ר... אז יעדער מאל פלעגט ער אויך ארומנעמען די ספר תורה בב' הידים שלו און א קוש טאן באמצע. וואס ווען איך האב געזען ווי ער קושט די ס"ת האט ער אזוי געטאן, און אפילו זייענדיג דא בשעת מצב בריאותו האט עס אים ניט ערלויבט, פלעגט ער סיי ווי דאס טאן: ניט בלויז קושן, נאר אויך מחבק זיין די ס"ת...". (שיחות קודש' תשכ"ט ח"א עמ' 282 למעלה [ונשמט מ'תורת מנחם' (תשכ"ט ח"ב עמ' 156), כי העתיקו שם רק את מה שנכנס לקטע זה שנתפרסם ב'לקוטי שיחות' חלק ו עמ' 413].)

כיוון שאנחנו עומדים ערב יום ההילולא של יו"ד שבת, הנני נותן כאן צילום ממודעת אבל שפירסם 'ועד הרבנים החרדים בצרפת' בשנת תש"י בתוך חוברת 'שואלין ודורשין', "בענינים הנוגעים לפסח".

כ"ה

זמן אכילת חמץ שבת ע"פ ביו 10 פ"ד

שואלין ודורשי

**חיבת מיוחדת מועד הרבנים
החרדים בצרפת בענינים הנוג-
עים לפסח שנת תש"י לפ'ק וגם
דינים הנוהגים ביחוד בשנה
זו בערב פסח שחל להיות
בשבת וגם שארי דינים.**

אזי ווי דאס יאר איז ביה מים עיניי כאכל ומשתה נא-מאל אין
נישט קיין שבת ההק. דעריבער קאן דאס יאר נישט ווערן אנגע-
ווארן די דיתיים פון פארוקס יארן.

דער יעד הרבנים, אויסער וואס יעדער דעריבערדיקט פל עיני דדה
ביי זיך אין דער וואיינינג, אפטרעט ער צוויי מאל אין דער וואך,
שאנטאג אין מיטוואך פארמיטאג. מען קאן זיך ווענדן וועגן יעדער
שאלה הנוגעת לדת אין אייבן אנגעוויזענעם זמן. נצ"ה אזי ווי דער

חכם שמת הכל בהרוביו (מועד קטן כ"ה).
 אוי לו לרור שאבד מנהיגו ואוי לה לספינה
 שאברה קברניטה ובבא בתרא צ"א.

היה נבדח מן קדיש ישראל הכבו יפרשו אדמו"ר מליובאוויטש
 נכניס ועוקלה ה זכותו וכן עלינו ועל כל ישראל.
 הנני בזה לעיניך את לב אחבי על האבדה הגדולה שאבדנו
 בחלקה ממנו האהר המיוחד מעמודי הטהרה אשר הקריב חייו להטבת
 מצב היהודים והיהדות ברחמיך ובנשמת לכן הננו מעוררים את
 כל אחינו בכל מקום ישנם כי יראי לתמוך בכל מוסדות התורה וחיווך
 הדת אשר יצר במסירות נשתי הקדושה וזכות זה יהיה לנו למליך
 אשר בעד הכלל והשם כי נישע בישועה נצחית בביאת גואל צדק
 במהרה בימינו.

ונזכה לאכול מן הזבחים ומן הפסחים אמן.